

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

СТЕПУЛ Оксана Леонідівна

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ
ІЗ ЗНАЧЕННЯМ ЗІСТАВНОСТІ І ПРО-
ТИСТАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Спеціальність 10.02.02 -
українська мова

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків - 1992.

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00516475 (S)

Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник - доктор філологічних наук професор
Дорошенко Сергій Іванович.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук професор Вихованець Іван Романович,
кандидат філологічних наук доцент Олексієк Марія Йосипівна.

Провідна установа - кафедра української мови
Дніпропетровського державного університету.

Захист відбудеться "25" листопада 1992 р. о 14⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої ради К ІІЗ.24.01
при Харківському державному педагогічному інституті
ім. Г.С.Сковороди /ЗІ0078, м. Харків, вул. Артема, 29/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського
державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди /вул. Ар-
тема, 29/.

Автореферат розісланий "23" листопада 1992 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.С.Приходько

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН УРСР

Останні десятиріччя в україністиці й русистиці відзначені посиленою увагою до безсполучникових складних речень, зокрема до розкриття їх теоретичних засад як граматичних одиниць. Сьогодні панують два погляди на ці конструкції. Одні вчені традиційно визнають за ними статус окремого типу складних речень. За переконанням інших, вони становлять сполуки простих речень у тексті. Тільки одне це викликає необхідність в аналізі безсполучникових складних структур на предмет визнання/невизнання їх як граматичного явища.

Задовільному розв'язанню цієї теоретичної проблеми має сприяти монографічне вивчення конкретних видів і різновидів безсполучникових складних конструкцій. Воно покликане не тільки збагатити синтаксичну науку новими даними, а й теоретично підтвердити реченнєвий чи текстовий характер безсполучникового поєднання предикативних одиниць.

Потреба у всебічному дослідженні окремих видів і різновидів безсполучникових складних структур зумовлюється також недостатнім і нерівномірним їх вивченням. В україністиці немає повного опису, наприклад, безсполучникових речень із зіставною і протиставною семантикою. Тим часом, як комунікативні одиниці, вони посідають чільне місце в різних стилях української мови, тобто становлять невід'ємну частину живого мовного процесу, а тому потребують окремого вивчення.

Предмет реферованого дослідження становлять безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності в сучасній українській мові з їх багатоманітними відтінками смислових відношень предикативних частин, своєрідними структурно-граматичними ознаками і стилістичними функціями.

Актуальність теми визначається необхідністю задовільного розв'язання спірних теоретичних питань безсполучниковості

в системі складних речень, яке має спиратися на проведення досліджень окремих типів безсполучникових складних речень, що не тільки допоможе глибше осягнути їх семантичні й граматичні характеристики, а й сприятиме науковому осмисленню безсполучниковості складних речень як синтаксичного феномена. Вивчення безсполучникових складних конструкцій зіставної і протиставної семантики лежить у руслі тих проблем, які в сучасній синтаксичній науці належать до першочергових.

Метод дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування наявності безсполучникових складних речень із значенням зіставності і протиставності як окремих видів з притаманними їм семантичними, структурними й лексико-граматичними ознаками.

Для досягнення цієї мети ставляться завдання:

1/ дати додаткові аргументи на захист безсполучникових складних речень як реченневих, а не текстуальних одиниць мови;

2/ сформулювати правомірність розподілу безсполучникових складних речень на окремі види структур із значенням зіставності і значенням протиставності на основі виявлення своєрідності семантики термінів "зіставлення" /"зіставність"/ і "протиставлення" /"протиставність"/;

3/ довести необґрунтованість погляду на смислову, структурну й інтонаційну близькість безсполучникових зіставних і протиставних речень і безсполучникових складних перелічувальних структур;

4/ виявити додаткові дані для підтвердження бінарного характеру структур зіставного і протиставного значення, спираючись на семантику зіставності і протиставності, на особливості інтонаційного малюнка конструкцій цього типу, на лексико-семантичне наповнення їх предикативних частин;

5/ уточнити зміст поняття співвідносності сполучникових і безсполучникових складних речень на прикладах аналізу конструкцій зіставної і протиставної семантики;

6/ проаналізувати роль розглядуваних структур у стилістичному оформленні текстів різних жанрів як стилістично виправданих синтаксичних одиниць.

Принципи і методи дослідження зумовлені його метою і завданнями. Провідний принцип - функціонально-семантичний. Інтерпретація матеріалу здійснюється методом лінгвістичного описування, зіставлення, трансформації. Аналіз мовних явищ ведеться в урахуванням взаємозв'язку лексичного й морфолого-синтаксичного вираження значень зіставності й протиставності, семантичної наповненості й інтонаційного оформлення предикативних частин безсполучникових складних речень.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній вперше в україністиці піддано монографічному вивченню безсполучникові складні речення із значенням зіставності і протиставності; на підставі врахування семантичного розрізнення понять зіставності і протиставності доведена їх нетотожність і невідповідність одне одному, на основі чого обґрунтована самостійність розглядуваних у дисертації видів безсполучникових складних конструкцій; представлені аргументи на користь виділення аналізованих складних безсполучникових структур з розряду речень однорідного /однотипного/, за класифікацією М.С.Поспелова, складу; показана неможливість прилучення безсполучникових складних речень зіставного значення до перелічувальних конструкцій, а також перетворення їх у багаточленні структури; на прикладах аналізу можливості/неможливості перетворення складносурядних зіставно-протиставних речень у безсполучникові з такими ж зна-

ченнями і навпаки виявлено критерії співвідносності складно-рядних і безсполучникових складних речень.

Теоретичне і практичне значення роботи визначається тим, що в ній вперше в україністиці представлені узагальнені дані семантичного і граматичного розгляду понять зіставності і протиставності; проаналізовано будову безсполучникових складних зіставних і протиставних речень із застосуванням критерію відкритості/закритості структур, на основі чого виявлені властиві їм специфічні риси; представлена класифікація їх різновидів і стилістичне функціонування кожного з них. Науково обгрунтоване вилучення безсполучникових складних речень зіставності і протиставності з розряду структур однорідного /однотипного/ складу послужить вагомим поштовхом для перегляду поширеної зараз у вузівських і шкільних підручниках класифікації безсполучникових складних речень, яка не відбиває справжній стан синтаксичної системи української мови. Висновки і спостереження, представлені в дисертації, можуть бути використані укладачами підручників і посібників, викладачами курсу сучасної української мови філологічних факультетів університетів і педінститутів України в курсах синтаксису, в спецкурсах з синтаксису складного речення і граматичної семантики української мови.

Результати дослідження апробовані на міжнародній науковій конференції у м. Тернополі /1990/, на республіканських наукових конференціях у містах Тернополі /1991-1992/, Харкові /1990, 1992/, на звітних наукових конференціях викладачів Харківського педагогічного інституту /1990, 1991, 1992 рр./.

Основні положення дисертації знайшли відображення в 4 публікаціях.

Матеріалом для спостережень послужили приклади, взяті з

творів українських письменників ХІХ і ХХ століть, з наукових праць, а також з періодики останніх років. Окреме місце серед досліджуваних матеріалів посідають зразки народної творчості, записи усного мовлення.

На захист виносяться такі положення:

1. Безсполучникові складні структури із значенням зіставності і протиставності становлять собою не явище тексту, а складні речення з притаманними їм семантичними і граматичними ознаками: наявними смисловими відношеннями між предикативними частинами, за якими визначається граматичне /синтаксичне/ значення, що передається відповідними засобами як складовими компонентами граматичної форми речення.

2. Своєрідна семантика понять зіставності і протиставності дозволяє заперечити існуюче в наукових джерелах твердження про їх тотожність чи підпорядкованість одне одному і виділити самостійні види складних безсполучникових речень - речення зіставної і речення протиставної семантики.

3. Ні речення зіставності, ні тим більше конструкції з протиставним значенням не можна вважати структурами з однорідним /однотипним/, за існуючою зараз класифікацією, складом. Немає жодних підстав для включення безсполучникових речень зіставності до розряду перелічувальних, оскільки вони несхожі ні за семантичними, ні за структурними, ні за інтонаційними ознаками.

4. Безсполучникові складні речення зіставної і протиставної семантики функціонують як двочленні синтаксичні одиниці, які з структурного погляду є закритими. Можливість поширення окремих речень зіставної семантики перетворює їх у конструкції

іншого граматичного виду, що свідчить про здатність одного виду речень трансформуватися в інший, а не про структурні властивості безсполучникових складних речень зіставності.

5. Критерієм співвідносності складносурядних речень зіставно-протиставного різновиду і безсполучникових складних речень визнається не припустимість опущення сполучника, а збереження при цьому граматичного значення, що спостерігається лише в такому сурядному сполученні предикативних частин, яке структурно відповідає безсполучниковим складним реченням із значенням зіставності чи протиставності.

6. Поширеність розглядуваних безсполучникових складних речень у стилях мови зумовлена комунікативною необхідністю застосування конструкцій, побудованих на принципах порівняння, конкретно - зіставлення і протиставлення, що дозволяє сконденсовано схарактеризувати ситуацію, визначити поняття, описати особу, подію, створити художній образ, прислів'я, нарешті - висловити думку.

Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку опрацьованої літератури.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У "Вступі" аналізується нинішній стан розробки безсполучникових складних речень, який потребує розгортання монографічних досліджень кожного з їх видів і різновидів для теоретичного обґрунтування безсполучниковості як синтаксичної категорії. Така потреба викликана запереченням реченьності складних безсполучникових структур. На думку окремих російських й українських синтаксистів, безсполучниковість не створює складних речень, а становить лише безсполучникове поєднання простих речень, що характерно для тексту.

Проблема зіставних і протиставних значень у системі безсполучникових складних речень - одна з тих, розв'язання якої сприятиме науковому обґрунтуванню граматичного статусу безсполучникових конструкцій. Разом з тим розгляд теми потребує не просто опису, а знаходження наукового підґрунтя для визначення місця зіставних і протиставних структур у класифікаційній схемі безсполучникових складних речень. Досягнення цього бачиться в аналізі семантики термінів "зіставлення" /"зіставність"/ і "протиставлення" /"протиставність"/, у виявленні смислових відношень між предикативними частинами, які створюють значення зіставності і протиставності, і в розгляді конструктивних компонентів усього речення і кожної з його частин.

Перший розділ присвячений розкриттю теоретичних засад вивчення безсполучникових складних речень із значенням зіставності і протиставності. Передусім ідеться про виявлення семантичних відмінностей понять "зіставлення" /"зіставність"/ і "протиставлення" /"протиставність"/ стосовно безсполучникових складних речень, оскільки їх невизначеність спричиняється або до їх ототожнення, або до підпорядкування одне одному. Між тим вони мають чітко окреслені значення. Зіставлення передбачає порівняння двох переважно схожих осіб, предметів, ознак, дій для встановлення їх індивідуальності, своєрідності без заперечення одного і ствердження іншого. Протиставлення становить таке порівняння, при якому заперечується одне явище, прикмета чи дія на користь іншому. Ці відмінні семантичні ознаки, що визначають розглядувані поняття, кладуться в основу розрізненя окремих видів безсполучникових складних речень, а саме: речень із значенням зіставності і речень із значенням протиставності. Такий поділ знаходить своє втілення у своєрідній будові їх

складових частин.

На цьому висловленому вперше в теорії безсполучниковості розмежуванні відношень зіставності і протиставності обґрунтовується неправомірність ні віднесення цих видів до речень однорідного /однотипного/ складу /за класифікацією М.С.Поспелова/, ні визнання конструкцій із значенням зіставності спорідненими з перелічувальними безсполучниковими реченнями, що припускає вбачати в них відкриті структури /як стверджує І.В.Антипіна/І.

По-перше, ні за семантичними, ні за структурно-синтаксичними ознаками речення зіставності і протиставності не можна відносити до одного розряду так званих однорідних /однотипних/ структур. Протиставні відношення будуться на неоднотипних предикативних компонентах, пор.: "Ні неба, ні шляху, був тільки океан розвирваного снігу, вітру, завивання буранистої степної ночі" /О.Гончар/. Лише це одне перешкоджає зарахуванню протиставних конструкцій до розряду однорідних /однотипних/ речень. По-друге, речення із значенням зіставності і переліку будуться на різних семантичних відношеннях, структурних й інтонаційних засадах. Зіставляються два явища, що диктує паралельність будови й інтонаційну завершеність речення. Тим-то зіставні речення - двочленні, закритої структури, із завершеним інтонаційним малюнком. Речення перелічувальної семантики - дво- і багаточленні, відкритої структури, з інтонацією незавершеності. Отже, і речення зіставної семантики слід вивести з розряду однорідних /однотипних/ конструкцій. У числі однорідних /однотипних/ залишаються лише речення перелічувальної семантики Антипіна І.В. Бессоюзные сложные предложения однородного состава в современном русском языке: Автореф. дисс.... канд. филолог. наук. - Воронеж, 1988.

ки. Однак така назва цього виду речень не відбиває його характеристикних рис, адже однорідність /однотипність/ властива також іншим видам безсполучникових складних речень.

Урахування сказаного дало підстави визнати науково обгрунтованим поділ безсполучникових складних речень не за однорідністю /однотипністю/ - неоднорідністю /неоднотипністю/, а за функціями предикативних частин, тобто виявленні в них ознак однофункціональності і різнофункціональності.¹

За цим критерієм, до однофункціональних належать перелічувальні, до різнофункціональних поряд з іншими відносяться речення зіставної і протиставної семантики. Дійсно, у безсполучникових складних реченнях переліку предикативні частини у відношенні одна до одної однофункціональні і не залежать одна від одної, служать для переліку явищ, дій в одночасовому чи різночасовому планах. У реченнях із зіставністю і протиставністю предикативні частини виконують не одну й ту ж саму семантичну функцію. При зіставленні в одній частині називається особа, предмет, ознака, дія, що становлять тло зіставлення. При протиставленні одна з частин передає заперечення чогось, а інша ствердження чи мотивацію недосягненого наслідку. Такі конструкції логічно назвати різнофункціональними. Речення із зіставною і протиставною семантикою віднесені до типу різнофункціональних бінарних закритих структур.

Виявленню названих характеристикних ознак розглядуваних видів речень сприяв проведений в дисертації аналіз ролі граматизованих /граматикалізованих/ засобів у вираженні граматичної форми безсполучникових складних речень: порядку розташування

¹ Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. - Харків: Вища школа, 1980.

предикативних частин, розміщення слів у них, вищо-часового і способового співвідношення дієслів-присудків, інтонації між предикативними частинами і в оформленні всієї конструкції. Визнання граматизованих /граматикалізованих/ засобів підтверджує наявність граматичної форми в аналізованих реченнях, яка розуміється як єдність семантики і засобів її вираження.

У створенні граматичних значень зіставності і протиставності участь беруть усі засоби: одні більшою, інші - меншою мірою залежно від характеру семантичних відношень предикативних частин. При цьому констатується, що перелічені засоби не визначають, а лише супроводжують вираження задуманого. Жоден з них не є універсальним. Визначальним у виявленні семантичних відношень є лексичне наповнення предикативних частин.

У другому розділі розкриті семантико-синтаксичні і структурні особливості безсполучникових складних речень зіставної семантики. Зіставність втілюється у відношення двох предикативних частин, зміст яких не несе в собі заперечення одного і ствердження іншого. На цьому й ґрунтується обопільна смислова зумовленість, яка визначає своєрідність зіставних складних безсполучникових речень.

Семантичні відношення частин відбиті в їх будові. Зіставляється зміст предикативних компонентів переважно спорідненої синтаксичної будови і, як правило, схожого морфологічного вираження їх членів, чим створюється паралельність структурних схем складових частин у прямому чи дзеркально-оберненому розміщенні їх головних членів. Проте паралельність будови частин є похідною у відношенні до задуму, до його лексичного наповнення, в яке втілена вся складна конструкція. Логіка зіставлення програмує структуру речення, у якому називається те, що

зіставляється, і те, за якими прикметами порівнюються зіставлявані одиниці. Розрізнення здійснюється за предикативними, об'єктивними й обставинними ознаками.

Така семантико-синтаксична наповненість робить конструкції цього значення гнучкими структурами. На їх гнучкість /негнучкість не впливає часове вираження дієслів-присудків. Обмеження на зміну місця предикативних частин накладається лише лексемами типу "перший - другий", "одні - інші" й неповнотою другої частини. Але наявність слів з часовою семантикою типу "сьогодні - завтра" не являє собою перепони для гнучкості структури.

У гнучкості зіставляваних безсполучникових речень не слід, однак, вбачати їх спорідненість з реченнями перелічувальної семантики. По-перше, гнучкість властива не лише зіставним і перелічувальним структурам. По-друге, гнучкість /негнучкість зіставних і перелічувальних речень проявляються по-різному. Обмеження на гнучкість у реченнях зіставного значення накладають лексичні елементи. У будові речень перелічувальної семантики гнучкими є лише структури з одночасовими дієсловами-присудками. Перестановка ж предикативних частин неможлива в конструкціях з різночасовими дієсловами-присудками. Це ще один з доказів неправомірності об'єднання речень зіставної і перелічувальної семантики в одному типі безсполучникових конструкцій.

Здійснений у третьому розділі аналіз безсполучникових складних речень протиставного значення має на меті розкрити семантико-структурні ознаки, за якими цьому виду конструкцій відведене окреме від зіставних речень місце. Зіставні і протиставні речення - два самостійних види безсполучникових структур. Їх ріднять засади семантико-синтаксичної будови: зіставлення і протиставлення ґрунтуються на порівнянні двох елементів, тому

Їх структура існують лише як бінарні, хоч семантичні відношення предикативних частин у них істотно відрізняються. Протиставні речення відзначаються наявністю заперечення чогось на користь іншому або констатації недосягнутого наслідку. Це й стало поштовхом для поділу структур протиставної семантики на два різновиди: заперечно-стверджувальні речення і речення із значенням недосягнутого результату. Сміслова організація цих різновидів ґрунтується на відповідних структурних основах.

Заперечно-стверджувальний різновид характеризується наявністю заперечення в першому компоненті, а ствердження - у другому, як у прикладі: "Вони не загинули, вони живуть і нині" /М.Бажан/. В окремих випадках припустима перестановка компонентів, проте, як правило, заперечно-стверджувальні речення будуються за типовою для них схемою. Ефективній організації протиставного відношення сприяють також симетрично й дзеркально-обернена будова предикативних частин, антонімічні й неантонімічні слова, вставне слово "навпаки" як підсилювальний конструючий елемент контрастності.

Різновид речень із значенням недосягнутого результату представлений двома групами конструкцій. Одна з них типу "Рвонув він раз тенета, не тріщать" /Л.Глібов/, друга на зразок [Натиснув на стартер,] став заводити - даремно" /О.Гончар/.

Речення таких зразків об'єднують загальна ідея недосягнутого наслідку, який слід було б чекати, хоч кожна з цих груп має своєрідне оформлення тих семантичних відтінків, що передаються відношеннями предикативних компонентів. Схожими в них є й функції перших частин: вони несуть у собі задум, намір, намагання, бажання чи можливість у досягненні певного результату. Що ж до другої частини, то в ній фіксується невиконання задуму.

Заперечення позитивного наслідку виражається по-різному: наявність /відсутність заперечної частки в другій предикативній частині, як це видно з наведених вище прикладів.

У кожній з цих груп розрізняються конструкції за відтінками смислових відношень. Серед речень першої групи виділяються такі, що констатують негативний результат, як-от: "Пробували налагодити якусь розмову, не в'язалася" /С.Васильченко/. А конструкція "Хотів поїхати - не було автобуса" /з усного мовлення/ вказує на відсутність умов, що стали причиною невиконання бажаного. В уривку з поезії Б.Слійника "Та було б, мамо, та було б, розумнице, Та було б слухать - серце не питається" друга частина засвідчує психологічну, душевну неможливість здійснити позитивні рекомендації. В усіх цих прикладах друга частина включає заперечну частку.

Відмінними смисловими відтінками характеризуються також речення другої групи з імпліцитною негацією в другій предикативній частині. Так, у реченні, взятому з твору С.Васильченка, "Отож учора я хотіла вам розказати про них - грім перебив" друга частина свідчить, що задумане не стало реальністю, оскільки виникло певне явище /грім/, яке зашкодило виконанню бажаного, а у реченні "Хотів його обдурити - сам пошився в дурні" /з усного мовлення/ нездійсненість задуму пояснюється зворотною дією, перенесеною на діяча, названого в першій частині.

Смислова й структурна організація речень цього різновиду диктує єдино можливе розміщення предикативних компонентів: передбачуване, бажане стоїть у препозиції, невиконане посідає постпозитивне місце, що свідчить про негнучкість розглядуваних структур.

У четвертому розділі йдеться про співвідносність складно-

сурядних і безсполучникових складних речень із значенням зіставності і протиставності. За традиційним уявленням, проблема співвідносності сполучникових і безсполучникових речень легко пояснювалась зняттям або вставленням сполучника. Один час у теорії безсполучниковості побутував погляд, за яким безсполучникові складні речення - це ті ж, що й сполучникові, тільки без сполучників. Тому вставлення чи вилучення сполучника у реченнях будь-якого типу не викликало сумніву. Проте, як свідчать дані, не всяке сполучникове речення здатне перетворюватись у безсполучникове, як і не поспіль усі безсполучникові можуть прийняти сполучник. Не викликає сумніву слухність науково обгрунтованого твердження про те, що серед безсполучникових складних речень є співвідносні з складносурядними, співвідносні з складнопідрядними і не співвідносні з сполучниковими.¹ Це загальне положення потребує уточнення стосовно кожного з видів безсполучникових речень, зокрема структур зіставного і протиставного значення: які з них здатні піддаватися операції вилучення/вставлення, а які не піддаються їй, і що в них протидіє цьому.

Горкаччись співвідносності сполучникових і безсполучникових складних речень, передусім треба мати на увазі співвідносність смислової, точніше співвіднесеність двох типів складних речень - сполучникового і безсполучникового, які виражають одне і те ж граматичне /синтаксичне/ значення. У межах цієї смислової співвіднесеності й слід оцінювати можливість перетворення сполучникового у безсполучникове чи безсполучникового у сполучникове. Значить, у встановленні їх співвідносності необхідно.

¹ Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.П. Семантико-синтаксична структура речення. - К.: Наук.думка, 1988, с. 94.

спиратися не на те, що сполучникова конструкція припускає опущення сполучника, а на те, чи зберігаються при цьому ті ж самі семантичні відношення між предикативними частинами. Факти свідчать, що не всі складносурядні речення зіставно-протиставного значення можна перетворити в безсполучникові із збереженням тієї ж семантики. Так, за сучасними класифікаційними прикметами речення "Тимчасом ми йдемо й ідемо, а сонце котиться вниз і розганяє хмару" /М. Коцюбинський/ кваліфікується як складносурядне із значенням зіставлення. Якщо це речення позбавити сполучника а, безсполучникова структура не втратить ознак речення. Проте його предикативні частини не виражатимуть зіставності, пор.: "Тимчасом ми йдемо й ідемо, сонце котиться вниз і розганяє хмару". Складна безсполучникова конструкція становить перелік незалежних предметів і їх дій.

Це означає, що зняття сполучника спричинило утворення безсполучникового речення іншого виду: конструкція зіставності трансформувалась у перелічувальну. Такі речення не можна кваліфікувати як співвідносні. Вони відмінні за вираженням граматичного значення.

Коли ж складносурядні речення зіставності чи протиставності при опущенні сполучника не втрачають граматичного значення, вони визнаються співвідносними. Приклади з поезій І. Франка і Т. Шевченка підтверджують це: "Бо твій патріотизм - Празнична одежина, А мій - то труд важкий, гарячка невдержима" - "...твій патріотизм - празнична одежина, мій - то труд важкий"; "А мати хоче научати, так соловейко не дає" - "А мати хоче научати - соловейко не дає". У них зняття сполучника не потягло за собою зміну семантичних відношень між предикативними частинами: у першому не зруйнувалося значення зіставності, у другому -

АМБ ім. В. Стефанива
АН УРСР

протиставності.

Пояснюється це тим, що серед складносурядних зіставно-протиставного значення є такі конструкції, предикативні частини яких структурно відповідають безсполучниковим складним реченням із значенням зіставності і протиставності. У наведених реченнях перше має виразу структурну одноплановість, характерну для зіставних конструкцій, друге - включає заперечення, що властиво безсполучниковим реченням протиставної семантики. Саме такі синтаксичні структури й перетворюються в безсполучникові без втрати граматичного /синтаксичного/ значення. Тому їх без застережень слід назвати співвідносними. Отже, можливість зняття сполучника у складносурядних реченнях із зіставно-протиставним значенням не свідчить про їх співвідносність із безсполучниковими складними конструкціями зіставності і протиставності. У них має збігатися семантика і структура.

Що ж до безсполучникових складних речень зіставності і протиставності, то вони співвідносні із складносурядними цих же значень, оскільки їх яскраво виражена семантика, заснована на чіткому двосторонньому відношенні порівнюваних одиниць, припускає введення сполучників без зміни семантичних відношень між предикативними частинами.

Як свідчать дані, співвідносні розглядувані речення активно використовуються як синтаксичні синоніми не тільки в усно-розмовному вжитку, а й у книжних, за винятком офіційно-ділового, стилях. Щоправда, в окремих з них представлені не всі різновиди аналізованих безсполучникових речень. Наприклад, у наукових джерелах не виявлені окремі групи безсполучникових складних речень із значенням недосягнутого результату. Їх динамізм у передачі думки, припустимий в усному мовленні, неприйнятний роз-

міреному, логічно побудованому науковому викладу.

Поширеність безсполучникових складних речень із значенням зіставності і протиставності, використаних поряд з сполучниковими такої ж семантики, є одним із суттєвих підтверджень необхідності цих структур як комунікативних одиниць у синтаксичній системі української мови.

"Висновки" завершують дослідження безсполучникових складних речень зіставної і протиставної семантики узагальненням виснесених для захисту положень.

1. Наявність семантичних відношень зіставності та протиставності і засобів їх оформлення вказує на реченнєвий, а не текстовий характер аналізованих безсполучникових конструкцій.

2. Специфічні семантика і будова предикативних частин дозволяють визнати наявність двох видів безсполучникових складних структур - речень із значенням зіставності і речень із значенням протиставності.

3. Поняття зіставності і протиставності не відповідають поняттю однорідності /однотипності/, тому неправомірно розглядувані конструкції відносити до розряду речень однорідного /однотипного/ складу і ставити їх в один ряд з реченнями перелічувальної семантики. Урахування функцій предикативних частин у відношенні одна до одної обґрунтовує віднесення речень перелічувального значення до структур з однофункціональними предикативними частинами, а речень зіставності і протиставності - до будов з різнофункціональними предикативними частинами.

4. Досліджувані безсполучникові складні речення функціонують як двочленні синтаксичні одиниці закритої структури. Можливість продовження ряду предикативних частин в окремих реченнях

зіставної семантики свідчить не про їх семантико-структурні властивості, а про припустимість перетворення їх у конструкції іншого виду, а саме - в речення перелічувального значення.

5. Критерієм співвідносності складносурядних речень зіставно-протиставної семантики і безсполучникових складних речень виступає не припустимість опущення сполучника, а збереження при цьому граматичного значення. А це можливо лише за умови, коли складносурядні речення структурно відповідають безсполучниковим.

6. Досліджувані синтаксичні структури визначаються як такі, що розвивалися, розвиваються і мають тенденцію до розвитку у зв'язку з поширеністю їх у різних сферах мовленнєвої діяльності носіїв української мови. Тому вони заслуговують подальшого вивчення.

Матеріали дисертації знайшли відображення в публікаціях:

1. Формування зіставної семантики безсполучникових складних речень української мови // Функція в мові, логіці та математиці: До 100-річчя К.Айдукевича. Т.І. - Тернопіль, 1990. - с. 49-50.

2. О различиях в семантике сопоставления и противопоставления в бессоюзных сложных предложениях украинского языка // Сборник научных трудов. - Харьков, 1991. - с. 128-129.

3. Структурно-семантические различия сложных бессоюзных сопоставительно-противительных предложений // Семантика и прагматика языковых единиц: Сборник научных трудов. - Харьков, 1991. - с. 72-73.

4. Однофункціональні і різнофункціональні безсполучникові складні речення української мови // 4-а наукова конференція молодих вчених та викладачів за 1990-1992 рр. - Харків, 1992, с. 16.

Подписано к печати 19.11.92г. формат 60x84
1/16, бумага для множительных аппаратов, пе-
чать офсетная, ротационная, ОП КОУС, зак. 1915.
тир. 105 экз. 310002, г. Харьков, ул. Маршала
Бабанова, д. 28.

AB 26.176

AB 26.176

2014